

folyamán bemutatottak, esőppet sem látszanak alkalmasaknak eddigi véleményünk megváltoztatására, vagy éppen ifjúságunk nevelésére, mert nem művészi értékek, csak történetileg érdekes dokumentumok. Így féltő, hogy a szándék sikerének, mely régi irodalmunkat nagyban-egészben művészi és haladó értéként kívánja elfogadtatni az ifjúsággal, csak az értékek össze-zavarása és az ifjúság olvasási kedvének elfásítása lehetne a következménye.

S mégis: hibának érzem, ha a könyvvel kapcsolatos vitában utolsó szavam egy támadás elutasítása volna, nem pedig az önkritika. Hiszen könyvem egy idő óta úgy hat már rám, mint egy történelemelőtti kor dokumentuma. Megírása közben csak azt tudtam, hogy vázlat és kísérlet. Ma látom súlyos tévedéseit is. Nyitott kapukat dönget, aki velem szemben kritikát mond róla. S mivel szükségesnek tartom, hogy esetleg még található hívei tisztán lássanak, legyen szabad magamnak hozzájárulnom egykori tévedéseim feltárásához. Irodalomtörténész barátaim előtt már korábban is többször kijelentettem, hogy nem azonosítom magam könyvvel. Örülök, hogy ezt most a nyilvánosság előtt is kijelenthetem.

Tévedtem ugyanis, mikor az irodalomnak, mint könyvem címe is jellemzően mondja, valóban csak társadalmi háttérét kerestem, a helyett, hogy az irodalmat mint társadalmi funkciót igyekeztem volna megérteni,

a módszertani kérdéseket a marxizmus revizójának szellemében fejtettem s nem láttam eléggé a dialektikus materializmus termékenységét (mikor például csak az átlag és a tömegjelenségek, de nem az egyén megmagyarázására mondtam alkalmasnak),

hajlandó voltam hinni osztály- és korfölkötti „örökemberi“ értékekben s az esztétikumot elválasztottam a mondanivalótól,

a polgárság irodalomteremtő szerepéről beszéltem (s ekképpen valóban egy burzsoázsemlét meredélyén jártam), holott a kapitalizmusban nagymértékben kifejlődő értelmiség ilyen szerepéről kellett volna szólnom,

a népiesség jelentőségét túlságosan formalista módon fogtam fel, nem pedig mint a nép életének, bajainak, vágyainak kifejezését, s így az alapprobléma észrevétlenül formalisztikussá higult, azt a benyomást kelteve, mintha az volna a magyar irodalom főbaja, hogy irodalmunk kifejezősmódja sokáig nem elég magyaros,

elmulasztottam annak hangsúlyozását, hogy a nyugatosság *csak a multban* volt hajlandó magatartás (igaz, hogy 46. 47-ben még általában nem láttuk tisztán a nyugati kultúra felé tájékozódás veszedelmeit),

a végső kitekinés perspektívája semmitmondó, sőt részben hamis, módszertanilag, mert a jövőt nem gazdasági-politikai, hanem merőben műveltségi alapon rajzoltam meg, tartalmilag, mert nem mutattam rá kellő súllyal a dolgozó nép felszabadulásának és a szovjet kultúrának korszakalkotó jelentőségére.

Mások bizonyára más fontos hibákat is tudnak könyvemben. Én magam ezekre jöttem rá. De ennyi is elég ahhoz, hogy elavultnak tartsam. Tévedésem volt, hogy átfogó marxista kísérletre vállalkoztam, mikor előmunkálatok híján és fogyatékos marxista-leninista készültségem mellett, annak objektív és szubjektív feltételei még egyaránt hiányoztak.

Komlós Aladár

IV. Néhány megjegyzés Komlós Aladár válaszához és önkritikájához

1. Komlós elutasítja a kozmopolitizmus vádját és önkritikát gyakorol: éles ellentmondás. Ha önkritikája alapos lenne, elsősorban egész könyvére jellemző kozmopolitizmusával szemben foglalna állást. Ha a kozmopolitizmus vádja ellen védekezik, önkritikája nem őszinte: bizonyos hibákat elismer, hogy kozmopolitizmusát mentse. Könyvének utolsó, irodalmunk jövő perspektíváját megrajzoló mondata így szól: „A kultúrára szomjazóknak nem kell

majd minduntalan átkelniök a távoli partokra, íróink, művészeink munkáiból széles töltés köt össze bennünket nyugattal s annak növényei újszerű magyar virágokat hajtanak földünkben.“ Komlós tehát az imperializmus kultúrájához keres hidat és annak növényeiből vár újszerű magyar virágokat. Ez nem kozmopolitizmus? Önkritikájának egyik félmondatában elismeri, hogy nem mutatott rá a szovjet kultúra korszakalkotó jelentőségére. Miért nem következtetes tehát az önkritika, hiszen világos, hogy könyve a Szovjetunió lebecsülését, az imperialista-burzsoá kultúra előtti hajbókolást képviseli: azaz mélységesen kozmopolita írásmű.

2. Nem állítottam előadásomban, hogy Komlós azért kozmopolita, mert lebecsüli a régi magyar irodalmat. Ellenkezőleg Komlós azért nézi le nyolc-évszázad magyar irodalmát, mert kozmopolita. Kozmopolitizmusának gyökereit nem feladatomban vizsgálni. Régi irodalmunk lebecsülése csak egy megvilványulása mindennek, de korántsem a legdőntőbb jelenség.

3. Önkritikája ellenére Komlós fenntartja álláspontját könyve alapkönyvében, a nyugatosságot tartja irodalmunk haladó vonalának, a probléma tragikus alapproblémája a kulturális dualizmus“, olvassuk válaszában. Szerinte egész irodalmi fejlődésünket a népies, tisztán hazai gyökerű, magyaros és a magas színvonalú, nyugatos kultúra, illetőleg irodalom szembenállása, harca jellemzi. Komlós vitathatatlanul az utóbbi mellett foglal állást könyvében, a nyugatosságot tartja irodalmunk haladó vonalának, a probléma megoldását pedig népünknek a nyugatosság szintjére való felemelésében. Ez a kérdés kozmopolita felvetése. Az ellenkezője: az idegen inspirációknak, fejlettebb, haladottabb irodalmak hatásának elitélése, ezekkel szemben az „ösi“, „népi“, „mély“ magyar hagyományok kiemelése a kérdés nacionalistánárodnyik, Szabó Dezső—Németh László vonalán mozgó felvetése. Szabó Dezső, Németh László és Komlós Aladár tehát tulajdonképpen ugyanannak az éremnek két különböző oldala. A kulturális dualizmus reakciós, burzsoá elméletének nacionalista, illetőleg kozmopolita felhasználásáról van szó.

Kultúránk és irodalmunk fejlődésében az alapvető ellentét nem a nyugatosság és magyarosság szembenállása! Ez a kérdésfeltevés a lényegtől tereli el a figyelmet. A kétféle kultúráról szóló lenini tétel egészen más: „Az egyik kultúra a kizsákmányoló osztályok ideiglenes, átmeneti, véletlenszerű vonásait viselte magán. A másik kultúra, amely — habár igen gyakran az uralkodó osztályokból kikerülők révén alakult ki —, de a nép legjobb reményeit testesítette meg, a nagyarányú társadalmi, népi mozgalmak talaján nőtt fel, felhasználta a gazdag népművészetet, nagy humanisztikus célokat tűzött maga elé.“ (Fagyeejev.) Világos, hogy ebben a megvilágításban Komlós „tragikus alapproblémája“ értelmét veszti. Adott esetben a nyugatosság is, a népiesség is lehetett haladó vagy reakciós; legtöbbször persze bonyolult ellentmondásokról van szó. A kérdés az, hogy az író, ha nyugatos, ha nem, a kizsákmányoló osztályok kultúrájának átmeneti jegyeit viseli-e magán, vagy a népvágyait testesíti meg.

Könyve alapkérdésének felvetését és megoldását fenntartva, Komlós a kozmopolitizmus mellett foglalt újólag állást.

4. Nem hagyható megjegyzés nélkül Komlósnak az az állítása sem, hogy régebben a nyugat követése „éppúgy a haladás kívánását jelentette, mint a ma leghaladottabbhoz, a szovjethez fordulás.“ (Kiem. tölem K. T.) Az kétségtelen, hogy a nyugati irodalom követése, a XX. századig többnyire haladó jelenség volt, de nem mindig. Pl. Komlós szememre veti, hogy Zrínyi líráját idegen hatásokból magyarázom, de elhallgatja, hogy éppen arra mutatok rá, hogy mivel ezek a nyugati ösztönzések egy reakciós, formalista költészetnek, az olasz barokknak a hatásai voltak, Zrínyi írói működésében ezek a művek negatív mozzanatot jelentenek. Költői nagyságát többek között éppen azzal magyaráztam, hogy a Szigeti Veszedelemben ezeknek a reakciós, nyugati hatásoknak ellenére, törökellenes irodalmi hagyományainkat továbbfolytatva

és magas színvonalra emelve, realista remekművet alkotott. Nyilvánvaló, hogy nyugati kölcsönzés a multban sem jelentett feltétlenül haladó kölcsönzést. Miért? Mert osztálytársadalmak lévén, két kultúrájuk volt a lenini tétel értelmében. Az a kérdés, hogy írónk melyikből merítettek.

Már ebből is világos, hogy súlyos tévedés Komlós idézett mondatában az *éppügy* szó. Nem véletlenül került oda ez az ártatlan szócska és sok mindent elárul. Az következik ugyanis ebből, hogy *úgy* tartja haladónak a szocialista kultúrát a kapitalista kultúrával szemben, *ahogy* a kapitalista kultúra haladóbb a feudálisnál. Vagyis egyenlőségjelet húz a polgári haladás és a szocialista haladás közé. Nem ismeri fel, vagy nem akarja felismerni (reméljük az előbbiről van szó) azt a döntő különbséget, ami az osztálytársadalom egy fejlettebb formájának a korábbival szembeni haladó jellege és a kizsákmányolást egyszersmindenkorra felszámoló szocialista rendszernek a kapitalista társadalommal szemben való haladó volta között fennáll. Pl. a francia felvilágosodás hatása nem *éppügy*, hanem egészen másképp volt haladó, mint a Szovjetunió szocialista kultúrájának a hatása. A szovjet kultúra jelentőségét egyenlővé tenni bármilyen más kultúráéval, a Szovjetunió lebecsülését jelenti.

De Komlós még ezen is túlmegy. Ő nem valamelyik nyugati burzsoá forradalmi mozgalmat hozza egy nevezőre a Szovjetunió kultúrájával, hanem a burzsoá dekadenciát! És állításainak igazolására Révai elvtársat idézi! A Révai-idezet pereze összefüggéséből kiragadva, Komlós beállításában hamis értelmet nyer. Komlós ugyanis *pozitíven értékeli*, hogy Ady Párizsra és nem Oroszországra fordította tekintetét, ahol 1905-ben a forradalmi proletariátus nagy erőpróbája zajlott le és ahol már dolgozott, harcolt Lenin és Sztálin bolsevik pártja. Révai elvtárs egészen mást ír, ő *megmagyarázza* Ady-nak ezt a lépését, de egyáltalán nem abban látja Ady haladó, forradalmi jellegét, hogy a proletárforradalom hazája *helyett*, a burzsoá forradalom klasszikus országát követi.

Végeredményben tehát Komlós szerint *éppenolyan* haladó cselekedet Ady idejében a századvég nyugati dekadens irodalmának a követése, mint ma a Szovjetunió szocialista realista irodalmának példaképpül választása. Mi más ez, mint a szovjet kultúra lebecsülése a nyugati burzsoá irodalom javára; röviden kozmopolitizmus.

5. Igazságtalannak tartja Komlós, hogy hibájául róttam fel olyan állításokat, melyek Toldy Ferenctől kezdve „közhelyek“. Könyvének célkitűzéséről így ír: „Egyes tények vizsgálása helyett összefüggések megállapítására törekszünk, esztétikai méltatás helyett irodalmunk társadalmi gyökereinek felderítésére, művészi élvezeteink növelése helyett sorsunk, helyzetünk jobb megértésére, művelődésünk multjának és jövő feladataink tisztább és helyesebb megítélésére.“ (Irodalmunk társadalmi háttere. 24–25. l.) Ilyen tiszteletreméltó célkitűzés után igazán nem várhattam, hogy a szerző a burzsoá irodalomtörténet közhelyeinek kritikátlan átvételét nyújtja könyvében. Sokkal inkább gondolhattam arra, hogy ez a könyv a szerző tudományos és világnézeti állásfoglalását tartalmazza. Nem hiszem, hogy tévedtem volna.

6. Komlós kifogásolja azt a módot, ahogy könyvéből idéztem. De vajjon azzal hamisítást követtem el, hogy egyik mondatából csak a polgárságra vonatkozó részt vettem át, elhagyva a fejedelmi és főúri udvarok irodalomteremtő szerepére vonatkozó állítását? Nem illetem én Komlós Aladárt a királyok és grófok lebecsülésének vádjával! En a nép szerepét hiányoltam és a fejedelmek jelenléte ezen mitsem segít.

7. Komlós saját írásaimat is tanúként idézi álláspontja igazolására. Az általa felhozottak egy része azonban egyenesen ellene bizonyít, mint fentebb Zrínyivel kapcsolatban ezt egy példán kimutattam (természetesen, ha nem forgatjuk ki mondataimat eredeti értelmükből). A részben általam átdolgozott III. oszt. gimn. irodalmi tankönyvet is bőven idézi Komlós. Ebben

a könyvben súlyos hibák vannak, mint a kétféle kultúra lenini elvének nem következetes alkalmazása, a népköltészet és régi irodalmunk antiklerikális hagyományainak elhanyagolása, a reformáció irodalmának tárgyalásánál Engels alapvető megállapításainak figyelmen kívül hagyása, a több helyen megnyilvánuló álobjektivitás, stb. Helyes lett volna, ha Komlós rámutat könyvem hibáira, ő azonban részben kiforgatott mondatokat, részben könyvem hibáit állításai mentéségre hozza fel. Ez természetesen nem vezet célra. Idézetei legfeljebb könyvemet vádolják joggal, de nem igazolják Komlós ideológiai tévedéseit.

8. Komlósnak a régi magyar irodalomra vonatkozó megismételt kételyeire nem térek ki újból, fenntartom, amit előadásomban mondtam.

9. Mint fogyatékos önkritikája is bizonyítja, Komlós számos ponton túljutott már 1947-ben vallott hibás álláspontján. Önkritikája azonban nem elég következetes. Nem akar, vagy nem mer saját kozmopolitizmusának kérdésével szembenézni. Helyes lett volna, ha a sok energia mellett, melyet ellenem írt válasza kidolgozására fordított, nagyobb súlyt fektetett volna az önkritikára. Ha bátran rámutatna könyve ellenséges kozmopolita tendenciájára, felszámolná magában a burzsoá ideológia hatásait, nemcsak ő maga, hanem irodalomtörténetírásunk is sokat nyerne.

Klamičzay Tibor